

Jadranka Damjanov

Komunikacijske strukture baroknih dvoraca Hrvatskog zagorja

Teorijsko-znanstvena rasprava – *Theoretical essay*

Predano 10. 5. 2004.

Sažetak

Analiza i sistematizacija komunikacijskih struktura baroknih dvoraca i kurija Hrvatskog zagorja. Dvadeset i četiri primjera razvrstana su u dvije oprečne skupine po načelu vrste komunikacijskih struktura: dvorci u kojima dominira jednosredišnja (centristička) struktura i dvorci, odnosno pretežno kurije, u koje je ugrađena interakcijska

struktura. Drugo načelo razvrstavanja jest poklapanje, odnosno nepoklapanje komunikacijske strukture i oblika zdanja. Analiziraju se dva oprečna primjera. Radi usporedbe u analizu su uvrštena i dva primjera iz susjednih zemalja (Štajerske i Zadunavlja).

Ključne riječi: *Hrvatsko zagorje, barok, dvorac, kurija, komunikacijska struktura*

Karl Polányi,¹ američki ekonomist mađarskog porijekla, četrdesetih je godina prošloga stoljeća dobarano se oslanjajući, kako sam piše, na djela Malinovskog i Thurnwalda, formulirao dva načela ponašanja kroz povijest: **reciprocitet i redistribuciju**, prožeta s još dva načela, **centričnosti i zrcalne simetričnosti**.

Polazeći od tih analiza i spoznaja, nije bio dug, a ni težak put do formuliranja temeljnih komunikacijskih struktura čovječanstva. Još 1981. u tekstu *Dijete i okolina*² predložili smo **tri temeljna tipa komunikacijske strukture: centrističku, hijerarhijsku i interakcijsku**. U temelju svih njih ugrađena je uzajamnost, dakle reciprocitet, samo što nije uvijek ostvarena na neposredan način. Budući da je bila riječ o kratkom uvodnom tekstu u problem odgojnog djelovanja okoline, ti su principi promatrani isključivo s tog aspekta.

Engleski autori Lionel March i Philip Steadmann na vrlo su uspješan način povezali geometriju i praksu arhitekture, odnosno u svojoj knjizi *The Geometry of Enviroment*³ pokazali mogućnost korištenja dostignućima moderne matematike, dakle teorije skupova, teorije grafova, topologije itd. u praksi arhitekture. Njihova je knjiga neka vrsta priručnika za arhitekture jer pokazuje kako se uz pomoć matematičkih teorija mogu opisati strukturalne veze. Intencija očito nije bila analiza već postojećih arhitektonskih ostvarenja nego priprema za stvaranje novih. Ipak, na jednome su mjestu pokazali topološku ekvivalenciju triju Wrightovih kuća različitih tlocrta, dakle oblika. Pokazali su to primjenom grafova.

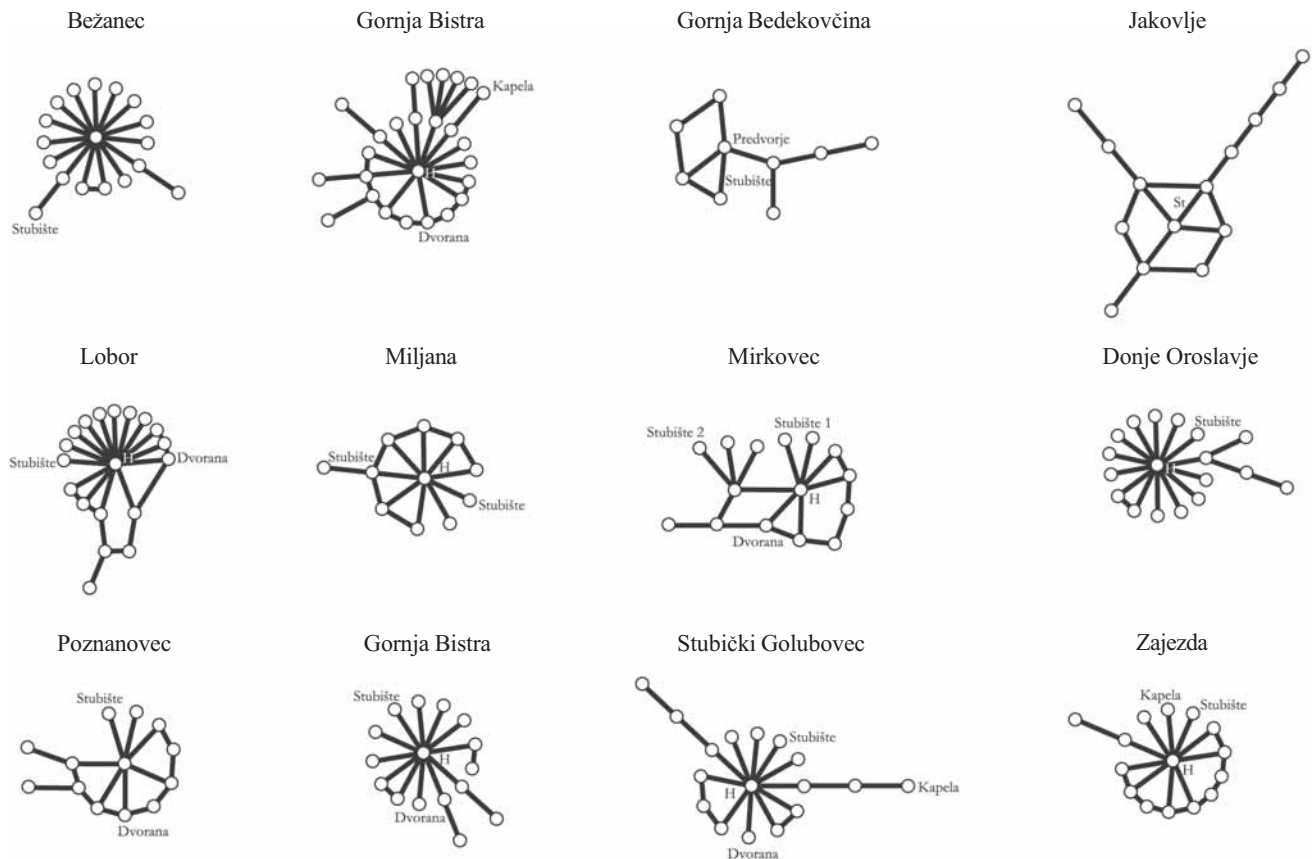
Teorija grafova nije nova. Prvo djelo iz teorije grafova napisao je slavni švicarski matematičar Leonhard Euler i objav-

ljeno je 1736. godine. Teorija je grafova u početku – promatrana s matematičkog aspekta – djelovala posve nevažnom, služeći više za rješavanje zabavnih zagonetki.⁴ Novi razvoj matematike i njezine primjene, međutim, dao je golem polet i teoriji grafova. Navodimo prema nezaobilaznoj knjizi Oysteina Orea.⁵ Primjenu grafova u arhitekturi najjednostavnije su odredili opet March i Steadman.

»Ako svaki funkcionalni prostor kuće označimo točkom i ako veze između prostora – točaka označimo linijama, onda dobivamo znak koji nazivamo grafom.«⁶

Spoj tih dvaju dostignuća činio mi se uvelike plodotvornim, i u mojim knjigama koje su slijedile pokazao je na mnogim primjerima, a u radu sa studentima Filozofskog fakulteta i Akademije likovnih umjetnosti te polaznicima Slobodne škole radioničkog tipa iskorišten je za bolje razumijevanje arhitektonskih djela.

Naime, **po našem mišljenju svaka je arhitektura prije nego što će postati određeni oblik, dakle mjera odnosa mase i prostora, neka komunikacijska struktura**. To je najdublji značenjski sloj svakog zdanja i istodobno povijesno razotkrivajući sloj. Komunikacijska struktura, ugrađena u stambeni prostor od seoske kuće do barokne rezidencije, odaje najfiniji aspekt društvenih odnosa jedne kulture, jednog razdoblja, jedne sredine šire, a i uže, u smislu mikroambijenta jedne obitelji o čijoj je kući riječ. Istodobno je to i najefikasnije sredstvo prenošenja, dakle odgoja, jer na posve nesvjestan, ali preko svih osjetila vrlo temeljan način, od najranije dobi, ugrađuje u svakog pojedinca odnose koji vladaju u danoj sredini i tako osigurava na nesvjesnoj razini njihovo perpe-

Prva skupina Group 1

tuiranje. Taj spoj grafova i socioloških modela koji smo nazvali komunikacijskim strukturama pokušali bismo primijeniti/iskušati na primjerima baroknih dvoraca Hrvatskoga zagorja. U analizu smo uključili dvadeset i četiri primjera većih i manjih zdanja, od pravih dvoraca do manjih dvoraca i kurija 18. stoljeća nastalih na području Hrvatskoga zagorja. Orijentir su nam pritom bila istraživanja Vladimira Markovića⁷ i Mladena Obada Šćitarocija.⁸ Kao usporedni materijal poslužili su nam i dvorci na susjednim područjima Štajerske⁹ i mađarskog Zadunavlja.¹⁰ Razmatrani su također barokni dvorci čiji su nam tlocrti bili dostupni. Nažalost, za nekoliko istaknutih primjera objavljeni su samo tlocrti prizemlja, te smo njih morali izostaviti iz naše analize jer usporedba s ostalima ne bi bila valjana.¹¹

Na temelju načela **vrste komunikacijskih struktura** sve analizirane primjere možemo podijeliti u dvije temeljne skupine:

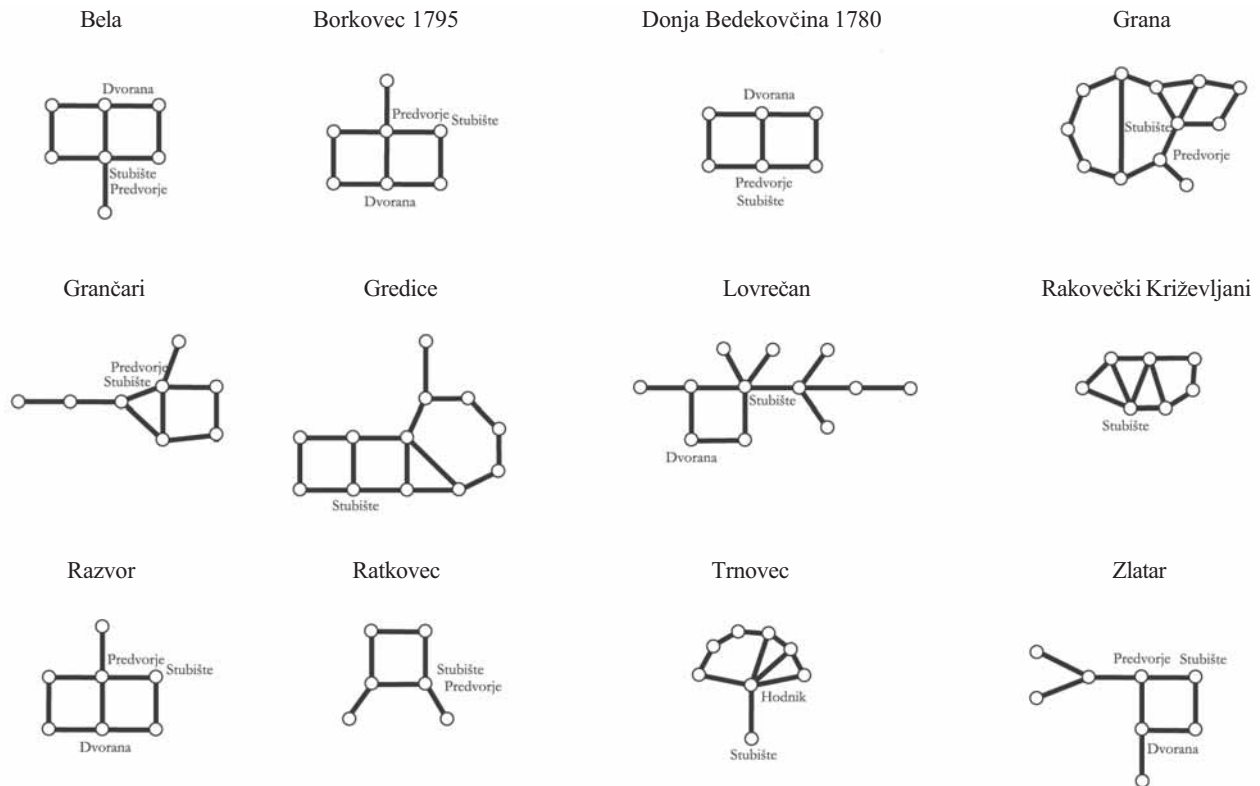
- dvorci u kojima **dominira jednosredišnja (centristička) struktura**, iako u cjelini veliku ulogu imaju i interakcijske strukture, a ponešto ima i hijerarhijskih veza;
- dvorci odnosno pretežno kurije u koje je ugrađena **interakcijska struktura** bez traga centrističke, ali ponekad s elementima hijerarhijske.

Svi veći dvorci spadaju u prvu skupinu. To su redom: Bežanec, Bistra, Jakovlje, Lobor, Miljana, Mirkovec, Oroslavje, Poznanovec, Stubica, Stubički Golubovec, Zajezda.

U drugu skupinu spadaju: Borkovec, Bela, Donja Bedekovčina, Gornja Bedekovčina, Grana, Grančari, Gredice, Lovrečan, Radovečki Križovljan, Razvor, Retkovec, Trnovec, Zlatar.

Primjeri iz prve skupine imaju svi više ili manje jednosredišnju strukturu, dakle iz jednog se središta, više ili manje izraženo, upravlja cijelom komunikacijom. To središte najčešće predstavlja funkcija hodnika (*Gaink*) ili predvorja sa stubištem (*Vorzimmer*).¹² Sve su ostale funkcije u komunikaciji podređene tom središtu. U tome, međutim, što je jednom središtu podređeno, pojavljuju se bitne razlike. Uzmimo primjer Jakovlja ili Zajezde s jedne i Oroslavlja i Bistre s druge strane. U slučaju Jakovlja primjećujemo dva tročlana i dva četveročlana kruženja/komuniciranja među različitim funkcijama. Ta kruženja, svako za sebe, imaju određenu samostalnost u odnosu na druga, a isto tako i u odnosu na središte, što je u ovom slučaju predvorje/stubište, premda su njemu u konačnici ipak podređena. Postoji još sedam funkcija koje nisu neposredno povezane sa središtem, dakle predvorjem/stubištem, te je tako primjetna određena hijerarhičnost u vezama (taj je dio upravo kasnije prigraden, krajem 18. i početkom 19. stoljeća).

U slučaju Zajezde problem je još složeniji. Jedno peteročlano i jedno četveročlano, te tri tročlana kruženja podređuju se jednom središtu (hodnik), kojemu se podređuju još i tri međusobno nepovezane funkcije i dvije koje su povezane

Druga skupina
Group 2

međusobnom posrednom vezom. Riječ je o izrazitom kruženju koje tvori trinaesterokutni oblik što ga možemo shvatiti kao sklop velikog osmerokuta u kojem tri kuta (člana) nisu neposredno povezana sa središtem i četiri kraka koja međusobno ne korespondiraju.

Pogledajmo sada komunikacijsku strukturu Oroslavlja. Tu hodnik kao središte apsolutno dominira i na sebe potpuno preuzima ulogu primatelja i distributera cjelokupne komunikacije. Postoji samo jedno malo tročlano kruženje i jedna funkcija s tri svoja ovisnika. Četrnaest funkcija neposredno se vezuju za središte, a dvanaest od njih međusobno uopće ne komuniciraju.

Oroslavlju je najbliža komunikacijska struktura Bistre. Trinaest funkcija izravno je vezano za središte, tri su još uključene u interakciju, a devet ih ostaje izvan nje.

Ostali se primjeri mogu rasporediti između navedenih, bilo da su bliži jednoj ili drugoj krajnosti. Iznimku možda čini primjer Mirkovca, gdje se nazire mogućnost dvocentričnosti.

Primjeri se druge skupine bitno razlikuju od primjera prve, jer svoja kruženja, svoju interakciju ne podređuju središtu. Promotrimo Radovečki Križovljan. Tri trokuta i jedan četverokut zajedno čine jedno veliko kruženje sedmerokutnog oblika u kojem samo postoje potkruženja. U potpunosti nedostaje središte i svaka funkcija, te skupine funkcija ostvaruju u komunikaciji svoju individualnost, ravnopravnost.

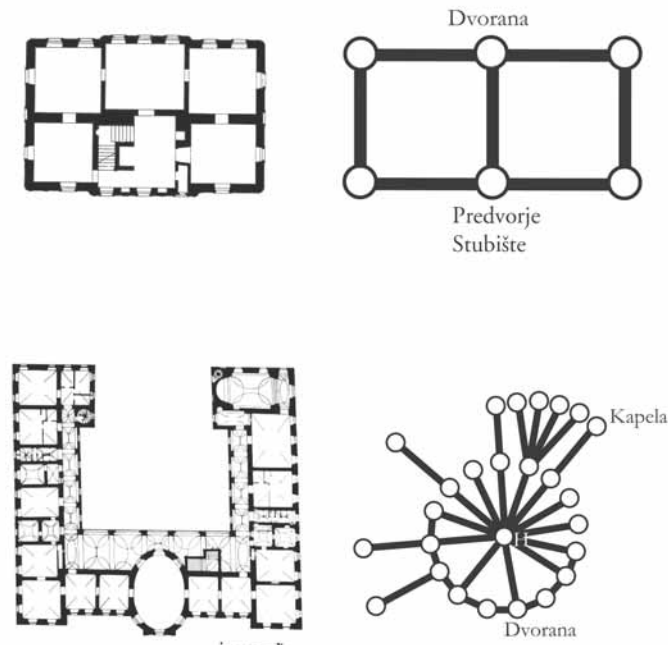
Istu situaciju nalazimo u skromnijem obliku u Donjoj Bedekovčini, Razvoru, Borkovcu, Beli. Zanimljivo je da je komunikacijska struktura Razvora, Bele i Borkovca identična.

Varijante su još Ratkovec, gdje postoje dva ovisnika u kruženju. Primjećujemo da Zlatar ima više takvih hijerarhijskih momenata (rezultat kasnije pregradnje?), a Lovrečan još više. U skupini zanimljivost i komunikacijsko bogatstvo predstavlja Grana. U tom dvorcu jedanaest je funkcija međusobno povezano tako da je svako podređivanje središtu izbjegnuto. Ima nekoliko podcjelina u kruženju, a samo jedna funkcija ima svoga ovisnika.

U istu smo skupinu svrstali primjere poput Trnovca, Grančara, Gornje Bedekovčine iako se u njima ne gubi posve središnja uloga jedne funkcije (bilo hodnika bilo stubišta/predvorja).

Drugo načelo po kojem analizirane primjere razvrstavamo jest načelo **poklapanja, odnosno nepoklapanja komunikacijske strukture i oblika zdanja**. Razmatramo na temelju dvaju momenata: a) odnos omjera zdanja, njihovih veličina i njihove komunikacijske strukture; b) odnos oblika što ih komunikacijska struktura stvara ako se realizira kretanjem (odnosno ako se kretanje shematizira i grafom svodi na geometrijske oblike) i oblika mase i prostora koji omogućuju te oblike kretanja (koji se shematiziraju u točrte).

Mjera odnosa mase i prostora (oblik) odaje skoro u svih primjera dvoraca Hrvatskoga zagorja da je riječ o izrazitom isti-

Bedekovčina i Gornja Bistra s tlocrtima
Bedekovčina and Gornja Bistra with floor plans

canju reprezentativnih prostorija, »palače« ili salona, kojima se podređuju ostale »hiže« (*Schlafzimmer, Tagzimmer, Vorzimmer i Gajnk*).¹³

Usporedba s komunikacijskim strukturama odaje da je u svim slučajevima subordinacija u komunikacijskoj strukturi druge vrste. Najvažniji elementi komunikacije (hodnik, predvorje) nisu najvažnije prostorije u oblikovanju, odnosno njihova veličina i smještaj u raskoraku je s njihovom komunikacijskom ulogom.¹⁴

Drugo, kada je riječ o odnosu oblika što ih tvore komunikacijske strukture i oblika što ih tvore odnosi mase i prostora, onda samo u jednom slučaju nailazimo na potpuno poklapanje. Potpuno poklapanje potrebno je shvatiti kao poklapanje u glavnoj kompozicijskoj zakonitosti, dakle u zrcalnoj simetričnosti i jednog i drugog četverokuta. Oblik komunikacijske strukture dvorca Donja Bedekovčina izražen grafom, dakle shematiziran, sastoji se od četverokuta sastavljenog od dva identična četverokuta. Tlocrti je oblik dvorca pravokutnik koji se po svojim strukturalnim mogućnostima najjednostavnije može podijeliti zrcalno simetrično na dva dijela. Tlocrti se oblik dvorca u stvarnosti izvedbe, međutim, dijeli na šest kvadrata. Dakle, to potpuno poklapanje trebamo shvatiti tako da uzmemo u obzir razlike u medijima između crteža koji shematizira, izvlači jednu najkraću putanju i jedno zastajanje od velikog broja mogućih da bi stvorio geometrijski oblik (graf) i crteža koji fiksira projekciju nepomičnog prostornog oblika (tlocrt).

Najveći raskorak između komunikacijske strukture i oblika jest u dvorcu Gornja Bistra. Tu je očito riječ o vanjskom

preuzimanju trokrilnog oblika bez organske povezanosti s komunikacijskom strukturom.

Veličinom i oblikom (oval) dvorana vlada nad ostalim prostorima. Ona je u centru središnjeg krila, kojemu se bočna podređuju, jer se raspored središnjega krila baš zbog jedinstvenosti dvorane nigdje ne ponavlja. Ako pogledamo graf, primjećujemo da je dvorana, kao i sve druge prostorije, u komunikacijskom smislu podređena apsolutnoj vladavini hodnika. Očekivana hijerarhijska komunikacijska struktura dakle izostaje.

Smatrali smo prikladnim da našu analizu proširimo s dva inozemna ali nama prostorno bliska, a u doba nastajanja dvorca i politički relevantna primjera.

Riječ je o dvorcu Gösting u Gracu, djelu Johanna Georga Stengga, nastalom između 1724. i 1728. godine, i dvorcu Esterházy u Fertödu, nastalom između 1762. i 1766. godine.

Štajerski primjer pokazuje začudnu sličnost s primjerima Hrvatskoga zagorja, a mađarski primjer začudnu različnost.

Dvorac Gösting u Gracu pokazuje središnju komunikacijsku strukturu s oskudnim brojem kruženja, ali zato osamnaest neposrednih veza sa središtem i deset posrednih, dok je u dvorcu Esterházy ugrađena hijerarhijska komunikacijska struktura s bogatim interakcijama i velikim centrističkim skupinama.

Hijerarhijska komunikacijska struktura koja vlada u društvenim odnosima Europe 17. i 18. stoljeća ugrađuje se u arhitekturu u razdoblju baroka u velikim primjerima Pariza i Beča. Izgleda, ipak, da u naše krajeve ne dopire, što bi trebalo biti izazov našim povjesničarima da objasne zašto je tako.

Bilješke

- 1
K. POLÁNYI, *The Great Transformation*, New York, 1944., 49–55, 269–273.
- 2
JADRANKA DAMJANOV, Dijete i okolina, u: *Umjetnost i dijete*, (ur.) D. Nola, (ur. broja) J. Damjanov, XII/XIII, 71–72 (Zagreb, 1980./81.), 5–9.
- 3
LIONEL MARCH, P. STEADMAN, *The Geometry of Environment. An Introduction to Spatial Organization in Design*, RIBA Publications LTD, 1971., 230 i dalje.
- 4
Slavni slučaj mostova u Königsbergu: različite točke grada povezivalo je sedam mostova. Problem se sastojao u tome je li moguće obići grad a pritom proći svakim mostom samo jednom.
- 5
O. OREA, *Graphs and their uses*, Yale University Press, 1963., 32.
- 6
LIONEL MARCH, P. STEADMAN (bilj. 3).
- 7
VLADIMIR MARKOVIĆ, *Barokni dvorci Hrvatskog zagorja, Kajkavsko spravišće*, Zagreb, 1975.
- 8
MLADEN OBAD ŠĆITAROCI, *Dvorci i perivoji Hrvatskog zagorja*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
- 9
GÜNTER BRUCHER, *Barockarchitectur in Österreich*, DuMont, Köln, 1983.
- 10
JADRANKA DAMJANOV, *Vizualni jezik i likovna umjetnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
- 11
Kako tlocrt prvog kata dvorca Miljane nisam našla među publikacijama, dobila sam ga od arhitekta D. Stepinca iz Instituta za povijest umjetnosti i ovim mu putem za to zahvaljujem.
- 12
DRAGINJA JURMAN-KARAMAN, O profanoj arhitekturi zagorskog feuduma potkraj XVIII. stoljeća, u: *Bulletin*, JAZU, god. VI, 3 (Zagreb, 1958.), 169–175.
- 13
JURMAN-KARAMAN (bilj. 12).
- 14
Naravno, u komunikacijskoj strukturi veličine, omjeri, orijentacija, položaji itd. ne igraju nikakvu ulogu.

Summary

Jadranka Damjanov

Communication Structures in the Baroque Palaces of Hrvatsko zagorje

An analysis and systematisation of the communication structures of the Baroque palaces and granges of Hrvatsko zagorje. Twenty-four items are classified into two opposed groups

according the principle of kind of communication structure: palaces in which a central, or monocentric, system prevails, and palaces, or rather mainly manor houses (granges), which have an inbuilt interactive structure. The second principle of classification is the correspondence or non-correspondence of the communication structure and the form of the building. Two opposing examples are analysed. For the purpose of comparison, two examples from neighbouring countries are included (Styria and Hungary/Transdanubia).

Key words: Baroque, architecture, communication structure, Hrvatsko zagorje